

UOT 37

RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEVİN ŞEİR VƏ TƏMSİLLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Vəfa Oruc qızı Həsənova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
hesenli-vefa@list.ru

Açar sözlər: *Rəşid bəy Əfəndiyev, elm, tərbiyə, təmsillər, ləyaqət və bacarıq*

Məqalədə Rəşid bəy Əfəndiyevin pedaqoji görüşləri təhlil edilir. Onun çağdaş dövrümüzdə aktualıq kəsb edən gender bərabərliyi məsələlərinə “Ana kimdir?”, “Qızlara vəsiyyəət”, “Anamıza xitab” kimi şeirlərində toxunulur. Bir maarifçi və pedaqoq kimi Rəşid bəy Əfəndiyev qadınların bərabər hüquqlu olmaları fikrinə tərəfdar çıxır və qızının təhsillənməsinə, elm, savad qazanmasına mane olan ataları təqsirləndirir. “Qaz və durna”, “Kirpi və dovşan”, “Uşaq və gül”, “Fəqir bülbül və qəni qarınca” və s. təmsillərində isə əməklə məşğul olmayanlar, tənballər, müftəxorlar, əliəyriilər, lovğalar, zalımlar ifşa edilir, təvazökarlıq, zəhməti sevmək, sənəti yaxşı öyrənmək, cəsarət və hünər kimi müsbət keyfiyyətlər təbliğ edilir.

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ В СТИХОТВОРЕНИЯХ И БАСНЯХ РАШИД БЕЯ ЭФЕНДИЕВА

Вафа Гасанова

Ключевые слова: *Рашид бей Эфендиев, наука, воспитание, басни, достоинство и способность*

В статье анализируются педагогические мысли Рашид бея Эфендиева. В его стихотворениях «Кто такая мать?», «Заветы для девочек», «Обращение к матери» разъясняются вопросы гендерского равноправия, которые актуальны в современном периоде. Как педагог и мыслитель Р.Эфендиев боролся за права женщин, обвинял отцов, которые запрещали своим дочерям учебу и образование. В его баснях «Гусь и Журавль», «Ежик и Кролик», «Ребенок и цветок», «Соловьи-то разные» и других разоблачаются лодыри, туеядцы, плутократы, бахвалы и угнетатели, пропагандируются смирение, любовь к работе, хорошее изучение ремесла и такие положительные качества, как смелость и гордость.

**THE ROLE OF EDUCATION IN POEMS AND BASES
RASHID BEYEU EFENDIYEV**

Vafa Hasanova

Keywords: *Rashid Bey Efendiyev, science, education, fables dignity and skill.*

The article emphasizes the thoughts of the teacher and educator Rashid Bey Efendiyev on the equality of women and men in his poems "Who is mother?", "Covenants for girls", "Appeal to mother", which are consonant with appeals of our era, and fathers are accused, not anxious illiteracy their daughters. In his fables "Gus and Crane", "Hedgehog and Rabbit", "Child and flower", "Nightingales are different" and others are exposed by those who are not engaged by labor, loafers,

Rəşid bəy Əfəndiyev XIX əsrin sonu - XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda xalq maarifi və pedaqoji fikrin inkişafı tarixində özünəməxsus yer tutan pedaqoq və maarifçilərdən biridir. Rəşid bəy pedaqoji fəaliyyəti ilə bərabər, bir tərəfdən dərslərlər yazmış, digər tərəfdən xalqın mənəvi tərəqqisinə kömək edən bədii əsərlər yaratmış, mətbuat səhifələrində xalq maarifinin bu və ya digər məsələlərinə aid faydalı fikirlər söyləmiş, bir sözlə, təlim və tərbiyəni yaradıcılığını üzvi surətdə birləşdirmişdir.

Rəşid bəyin həyat və fəaliyyətində diqqəti cəlb edən əsas cəhətlərdən biri də, 1900-cü ildən 1916-cı ilə qədər Qori Müəllimlər Seminariyasında müəllimlik etməsidir. Seminariyada müəllim və şagird kollektivi arasında yüksək hörmət və nüfuz qazanan maarifçi-pedaqoq III kursda oxuyarkən həndəsə və cəbrdən həll etdiyi məsələlərdən ibarət "Həndəsə ilə hesab məsələləri məcmuəsi" kitabını yazmış, həndəsə kitabını isə rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

R.Əfəndiyevin dərslərləri uzun müddət ibtidai və orta mətəblər istifadə edilmiş və tədrisin müxtəlif pillələrində təhsil alan uşaqlar kitablardan təlim və tərbiyə almışdır. O, uşaqların yaş xüsusiyyətindən və tədris fənlərindən asılı olaraq, müxtəlif təlim üsullarının tətbiq edilməsinə aid də fikirlər irəli sürmüşdür.

R.Əfəndiyevin pedaqoji fikirləri içərisində diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri tərbiyənin məqsədidir. Pedaqoqun fikrincə: "Tərbiyə insanı bəsləyib onun bədəninə, ruhuna və əxlaqına yavaş-yavaş qüvvət kəsb etdirməyə deyilir" [1, 5].

R.Əfəndiyev tərbiyə deyəndə üç cəhəti: fiziki, əqli və əxlaqi tərbiyəni nəzərdə tuturdu. O, yazırdı: “Hər kəs bədəcə, ruhca və əxlaqca üç qism tərbiyəyə möhtacdır... Bu üç qism tərbiyədən məhrum olan şəxs həqiqətdə adam cərgəsində sayılmaz”.

Rəşid bəy uşaqların bədənə, ruha və əxlaqa yiyələnməyin yolunu anada görürdü. O yazırdı ki, hər bir millətin və hər bir tayfanın səadəti və xoşbəxtliyi arvadların dərəcəyi-elmiyyəsindən asılıdır. Bu cəhətə görə arvad da ziyalı olmalıdır ki, nöqsansız bir cism halında təsəvvür olunsun. Bu halda arvadlarımıza elm və mərifət öyrətmək hər bir şeydən əfzəldir.

Qadının ailədə, cəmiyyətdə və övlad tərbiyəsində rolu Rəşid bəyi həmişə düşündürmüşdür. “Arvad məsələsi” kitabında çap etdirdiyi şeirlərin çoxu müqəddimədə yazdığı tərbiyəvi fikirlərin bədii inikasıdır. “Ana kimdir?” şeirində kişilərə xitabən yazır ki, sizi doğub böyüdən, yedizdirib içirdən, hər cür bəladan qoruyub qayğınıza qalan anadır. Uşaq ədəb və tərbiyəni hər kəsdən əvvəl, anadan öyrənir.

Kim sizi hiyf edir bəlalardan,
Əl çəkib qohum-əqrabalardan,
Qaçmayıb cövrədən, cəfalardan,
O zəhmətkeş, yazıq, cavan ananız!
Canı candan sizə yanan ananız!

misraları cəmiyyət üçün bu qədər böyük xidmətləri olan anaların qatlaşıb övladlarını cövr və cəfalardan qoruduğu halda, özlərini zülmə məruz qaldığını göstərir.

Şaki, kimdi yazır bu əhvalı,
Eyləyir sizi elmdən halı,
Söyləyir sizə bu günü və iqbalı?
Tərbiyə rəmzin qanan ananız,
Kamilə, alimə olan ananız! [1, 35]

misraları ilə maarifçi-ədib anaları elmə, maarifə çağırır. Qız uşaqlarının təhsili və tərbiyəsini o, millətin cəhalətdən sıyrılan yolu sanırdı.

“Qızlara vəsiyyə” şeirində deyir:

Qız da, oğlan da həp bərabərdir.
Biri arvad isə, biri ərdir.
Verməsə mərifət qıza atası,
Qurtararmı bəladan yaxası!

İnsanlar arasında hüquqi fərq qoymayan ədib pedaqoji fikirlərini bədii nümunələrdə də verirdi. Kişinin qadın üzərində üstünlüyü, ailədə kişi zorakılığı onu narahat edən məsələlərdən olmuşdur. Buna görə də şair kişilərlə qadınların eyni hüquqa bərabər olmaları fikrini irəli sürür və qızının savadlanmasına çalışmayan ataları tənqirləndirir.

“Anamıza xitab” şeirində isə şair qadınların hüquqsuz və bisavad qalmalarına bais olanları düşmən adlandıraraq anaları onlara qarşı mübarizəyə çağırır:

Al ələ tif bərq əfşanın,
Tök yerə, durma, düşmənin qanını.
Qaytar, al ixtiyarın vicdanın,
Yaşa azadə, hifz elə canın.

Yaxud:

Keçmiş əyyami-hurr olan anamız
İndi ən dalda qul qalan anamız,
Get oxu elmini, avam qalma!
Başına öz əlinlə daş salma.
Şahlardan bac alan anamız,
Lərzələr canlara salan anamız!

deməklə qadınlarımıza tariximizi xatırladaraq Nüşabə, Şirin kimi şahlara ibrət dərsi verən, haqqını və namusunu qəhrəmanlıqla qoruyan azad və ağıllı əcdadını yada salır və bugünkü nəslin onlartək mübariz olmalarını arzu edir.

R.Əfəndiyevin bədii yaradıcılığında tərbiyə məsələləri təmsillər yanrında yazdığı əsərlərdə də mühüm yer tutur.

Onun İ.A.Kırılov və S.Ə.Şirvaninin təsiri ilə yazılmış təmsilləri ideya-bədii cəhətdən lirik və didaktik seirlərindən daha qüvvətlidir. Təmsillərdə namuslu əməklə məşğul olmayanlar, tənbellər, müftəxorlar, əliəyirilər, lovğalar, zalımlar ifşa edilməklə, təvazökarlıq, zəhməti sevmək, sənəti yaxşı öyrənmək, cəsarət və hünər təbliğ edilir. “Qaz və durna” təmsilində R.Əfəndiyev hələ vaxtilə Nizami Gəncəvi tərəfindən irəli sürülən, sənət öyrənmək, öyrəndiyi sənəti isə kamil öyrənmək ideyası tərəfdarı olmuşdur.

Təmsildə belə bir əhvalat verilir: bir qaz lovğalanaraq deyir ki, “mən özümdə üç sənəti birləşdirmişəm: həm suda üzürəm, həm yerdə gəzirəm, həm də havada süzürəm”, iddəasını eşidən durna qaza belə cavab verir:

Dedi: “ey xudpəsənd, ey ədna!
Sən balıq tək bilirmisən üzmək?
Ya maral tək qaçarmısan de görək?!
Ərşə laçın kimi uçub çıxsan,
Elə tərifin anda ey heyvan.
Çox peşə, pis bilmək nə hacətdir
Birini yaxşı bil kifayətdir [2, 59].

Şeirdən alınan ibrətamiz mənzərə budur ki, peşəni və elmi dərindən öyrənməyən, gündə bir sənətə, bir elmə meyil göstərən axırda hər işdən avara qalır.

Rəşid bəyin “Kirpi və dovşan” adlı təmsilində yaxşı sənətkar, görkəmli alim və qiymətli adam olmaq üçün təkə sənəti və elmi sevmək və ya bunların

dalınca getmək kifayət deyil, hər kəs öz nöqsanını bilməli və özündə hiss etdiyi nöqsanı düzəltməlidir qənaəti irəli sürülür.

Bir sıra təmsillərində insanın ləyaqətli və bacarıqlı olmasında əsl-nəsəbin müsbət və ya mənfi cəhətlərinin həlledici rol oynaması fikrini irəli sürənləri tənqid edərək kiçikyaşlı oxucuların ata-babaların xidmət və qabiliyyəti ilə qürrələnməyi, elm, mərifət qazanmağı, bacarıqlı, namuslu olmağı məsləhət görür. “Uşaq və gül” təmsilində bağda gəzən bir uşağın gül budağını əyərək gül üzmək istədikdə əlinə tikan batır. Maarifpərvər şairə görə qanı axan, canı ağrıyan uşaq gülə deyir:

Nə tikandır – dedi – basıb səni, gül?
Qonmasın üstünə yazıq bülbül?
At yerə hər nə var tikan səndə,
Qan tökən olma, bir usan sən də! [2, 45]

Tərbiyə prosesində təmsil janrının nəsihətamiz rolunu pedaqoq yaxşı bilirdi. Onun təmsilləri İ.A.Krıllovun təmsilləri kimi geniş mövzu dairəsinə malik və bədii cəhətdən zəngin olmasa da, gənclərin tərbiyəsində rol oynamışdır. Bu təmsillər həyati olduğu və sadə dildə yazıldığı üçün onları uşaqılıqda oxuyan bir çox yaşlı adamların indi də dilinin əzbəri olaraq qalır.

Rəşid bəy Əfəndiyev müşahidə etdiyi mövzulardan yazdığı təmsillərlə yanaşı, İ.A.Krıllovun onlarca təmsilini nəsr və şeir formasında iqtibas etmişdir. “Naxa və pişik”, “Pişik və kəsəyən”, “Qarğa və balıq”, “Qurbağa və öküz”, “Yalançı” və s. belə iqtibaslardır. Bu təmsillərin mövzusu Azərbaycan həyat tərzinə elə ustalıq və yaradıcılıqla uyğunlaşdırmışdır ki, oxucu onların başqa xalqın həyatından götürülə biləcəyini güman belə etmir.

“Fəqir bülbül və qəni qarınca” təmsili də belə iqtibaslardan biridir. Bu təmsildə zəhmətin insanı səadətə catdırdığından bəhs olunur. Qışda ac qalan bülbül azuqə üçün qarıncaın yanına gəlir və ondan yemək istəyir. Qarınca ona belə cavab verir:

Mən ki yüz rəng, yüz məşəqqət ilə,
Çalışırdım çəməndə zəhmət ilə.
Sən gülün şaxinə qonub hər vəqt,
Eyleyirdin tərənə, ey bədbəxt!

Verməzəm heç mən sana danə,
Deyirəm doğru mərd-mərdanə,
Fikr elə mən nə üçün toxam, sən ac?
Bax bəsirət gözü ilə ey möhtac.

Bu təmsil Krıllovun “Cırcırama və qarışqa” təmsilindən iqtibasdır. Rəşid bəy Əfəndiyev Krıllovdakı cırcıramanı təsadüfi olaraq bülbüllə əvəz etməmişdir. Bülbül Şərq ədəbiyyatında, həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatında həmişə müsbət obraz kimi qələmə alınmışdır. Klassik ədəbiyyatımızda məşuqə yolunda öz

həyatından keçməyə hazır olan bir aşıqın simvolu kimi verilən bülbül R. Əfəndiyevin təmsilində tənbellik və ətələt rəmzidir. Şair göstərmək istəyir ki, nəğmə çox gözəldir, onu sevmək lazımdır. Lakin nəğmə o zaman insana zövq verər ki, onu oxuyan zəhmətkeş adam olsun. Bülbülün bütün günü boş-boş nəğmə oxumasını ədib tənbellikdən gələn əlamət sanır.

Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatın və pedaqoji fikir tarixinin tanınmış nümayəndəsi Rəşid bəy Əfəndiyevin bədii irsi bu gün də təlim-tərbiyə prosesinin məzmun və təşkilində əxlaqi, etik, estetik və mənəvi-tərbiyəvi cəhətdən aktualıq kəsb edən pedaqoji ideyalarla səsleşir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev R. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 120 səh.
2. Əfəndiyev R. Uşaq bağçası (Tərtib və transliterasiya edən H.M.Əhmədov). Bakı: «Beynəlxalq Universitet» nəşriyyatı, 2010, 192 səh.